

TANBEHNING INSON TARBIYASIDAGI O'RNI

Madumarov Ravshanjon Abdurahmonovich, katta o'qituvchisi.

O'zbek tili va tillarni o'rgatish kafedrası

Farg'ona politexnika instituti

Boqijonov Murodjon To'lqinjon o'g'li, talaba

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada tanbehning yosh avlodga, umuman tarbiyaga muhtoj bo'lgan shaxsni to'g'ri yo'lga solishda, tanbehning o'rni va uning turlari hamda usullari haqida fikr yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** mafkura, mentalitet, milliy an'ana, real xolatdan, pozitiv , negativ.*

***Аннотация:** В этой статье рассматривается роль выговора и его виды, а также методы в правильном применении выговора к подрастающему поколению, к личности, нуждающейся в воспитании в целом.*

***Ключевые слова:** идеология, менталитет, национальная традиция, реальное состояние, позитивное , негативное.*

***Annotation:** This article examines the role of reprimand and its types, as well as methods in the correct application of reprimand to the younger generation, to a person in need of education in general.*

***Keywords:** ideology, mentality, national tradition, real state, positive , negative.*

Dunyo g'ildiragining aylanishi va rivojlanishi jadallashib, tezlashayotgan bugungi kunda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy jarayonlarda vujudga kelayotgan dolzarb muommalarni, xalqimizning, millatimizning asrlar osha yashab kelayotgan ma'naviy merosini asragan holda hal etilishi, til tizimidagi oldimizda turgan eng muhim vazifalardan biridir. Millatning kelajagi hisoblangan yoshlarimizning ongi shuurini global internet tizimlari orqali kirib kelayotgan bizning mentalitetimizga begona bo'lgan tushunchalar va mafkuralardan himoyalash alohida e'tibor talab etmoqda.

Har bir millat o'zining mentalitetidan kelib chiqib, o'z ona tilidagi o'ziga xos yangilanish jarayonlarini kuzatib, tahlil qilib, boshqa tillar bilan o'zaro solishtirib borishi foydadan xoli bo'lmaydi.

Yoshlarga ta'lim berishda, ularni tarbiyalash jarayonida nomaqul bo'lgan xolatlar kuzatilganda, ularni to'z vaqtida to'g'rilab borish, maqtash bilan bir qatorda, o'rni kelganda tanbeh berish orqali ularning to'g'ri yo'l tanlashga ta'sir o'tkazish tabiya sohasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Har qanday millat va elatlarning aynan o'zig xos bo'lgan tanbeh usullari bor bo'lib, ular o'sha xalq vakillari tamonidan qo'llanib kelinadi. Bu holatlar albatta har bir millatning asrlar qa'ridan saqlanib kelayotgan milliy an'analari, odob-axloq qoidalari va urf-odatlarini bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi.

Tanbeh yosh ham, jins ham, mansab ham tanlamaydi, muhimi uning qanday usul, qanday ohangda yetkazilishi va qabul qilinishidir. Aslida esa tanbeh berish ham, uni qabul qilish ham katta san'at. Unga qay darajada amal qilish har bir odamning o'ziga, uning bilimi bog'liq.

Tanbehning ne ekanligiga bir so'z bilan javob topish amri mahol, zeroki u o'sha jarayondan, hodisa va vaziyatdan, qolaversa insonning xarakteri va temperamentidan kelib chiqqan holda yuzaga chiqadi. Kimlar uni dars sifatida tushunsa, kimlardir o'z shaxsininigi kamsitilishi, hattoki haqorat deya qabul qilishlari mumkin. Demak, tanbehni nima deya tushunish mumkin jamiyatda tanbeh uchun o'rin bormi? Insonlarni tanbehga nisbatan munosabati qanday? Xalq orasida tanbehga bo'lgan munosabat qanday? Aynan shu savollarga javob izlab ko'ramiz.

Aslida tanbeh bu kimningdir kamchilik va xatolariga berilgan baho.

Tanbehning xar hil turlari mavjud. Ular xaqiqatga yaqin, real holatdan kelib chiqqan yoki aksincha bo'lishi kuzatiladi. Ular do'stona berilgan dakki, o'rinli qilingan tanqid bo'lishi mumkin yoki negativ kayfiyat bilan yo'g'rilgan boshliqning jahl "sovg'alari".

Pozitiv va negativ tanbehlar, inson psixikasiga har xil ta'sir o'tkazadi. Hayotning har bir sohasi, har qanday paytda ziddiyatlarni, kelishmovchiliklarni, yolg'on ma'lumotlarni yoki oqilona va adolatli holatlarni qamrab olishi mumkin.

Negativ tanbeh nima?

Negativ tanbehning asosiy maqsadi insonni kamsitish, uning shaxsiyatiga tegib ruhini cho'ktirishdan boshqa narsa emas.

Ayrim insonlar o'zgalarni faqat yomon tamonlarini muhokama qilib, tirnoq orasidan kir axtarishib, "yotib qolguncha otib qol" qabilida barchaga tanbeh beraveradilar. Donolar aytganidek, o'zi kamchiliklarga boy bo'lgan inson o'zgalardan kamchilik axtarishga moyil. Shu o'rinda yana bir maqol: "o'zgalar ko'zida chang zarrasini ko'rgan odam, o'zining ko'zidagi guvalakni sezmasdi". Yana shuni ta'kidlash joizki, suhbatdoshni kamsitib, undan kamchilik axtarish, birinchi navbatda ruhan, jismonan tetik bo'lmagan va o'zgalarni kamsitish jarayonida o'zini kuchli xis etadigan zotlarga xosdir. Bunday insonlarga na yozning issig'i yoqadi, na qishning sovug'i. Ular tongda xo'roz qichqirishidan tortib, bulbulning sayrashiga ham bahona topib tanbeh beradilar. Bunday negativ tanbehlarining foydasidan ziyoni ko'proq. Ular insonlar ko'nglida keskin norozilik va g'azab uyg'otadi, o'rtaga sovuqchilik tushiradi, to'qnashuvlarga sabab bo'ladi va tanbeh oluvchiga jiddiy, ruhiy shikast yetkazadi.

Pozitiv tanbeh deganda nima tushuniladi?

O'z vaqtida berilgan to'g'ri tanbeh inson uchun zarur va kerakli maxsulot. Chunki inson o'zining xarakteridagi, qilayotgan ishidagi kamchiliklarini ko'p holatlarda sezmaydi. Do'stona tanbehni to'g'ri qabul qilgan odam o'zini kamchiliklarini aksini oynada ko'rganday ko'radi va uni bartaraf etadi. Agar tanbeh beruvchining qalbi hasad va g'arazlikdan xoli bo'lsa, kungli oq, niyati xolis bo'lsa, aytayotgan so'zlaridan mehr, achinish, qayg'urish hidlari sezilib tursa, bunday samimiy tanbehdan hech kimning ko'ngli og'rimasa kerak va bunda o'z vaqtida qilingan foydali tanbehlar inson shaxsini shakllanishida foydali omil bo'la oladi. Bu kabi xolisona tanbehlarini tug'ishgan qarindoshlar, o'qituvchi ustozlar va chin dildan yaxshilikni ravo ko'rgan do'stlar bera oladilar. Bunday insonlarni asrash, ularning so'zlarini eshitib inobatga olish foydadan xoli emas.

Ayrim hollarda, sog'lom fikrlovchi va vaziyatni to'g'ri baholovchi insonlar tamonidan o'rinli tanbeh berilganda rad etishga iloj qolmaydi. Ushbu holatda tanbeh

to'g'ri ma'noda, faktlarga asoslanib yotig'i bilan yetkaziladi. Tanbeh eshituvchi esa o'z xatolarini tushungan holda ijobiy xulosaga keladi.

Ko'pincha tanbehni hamma ham to'g'ri tushunavermaydi va to'g'ri qabul qilmaydi, yoki tanbeh berishni bilmaydi. Yana ko'pchilik tanbeh boshlanishi bilan himoya qobig'iga o'ranishga xarakat qiladi. Fikrlashning eng yuqori darajasi bu farqlash qobiliyatidir. Insonning fikrlash darajasi qancha past bo'lsa, uning vaziyatga baho berish qobiliyati shuncha past bo'ladi. Bunday odamlar hech qachon tanbehni to'g'ri qabul qilmaydi. Bu insonlarda voqelikka real munosabat bildirish holatni nolga teng deyish mumkin.

Yana shuni aytish mumkinki, fikrlash darajasi yuqori bo'lgan ayrim insonlarga ham tanbeh berilganda, ataylab real holatdan qochib, muttahamlik bilan vaziyatdan chiqishga urinishlari ham kuzatiladi. Hayotdagi xodisalarni tan olish, o'z vaqtida aniqlash va choralarni ko'rish hayotni boshqarish nuqtalaridan biridir. Bunga qanday yondoshish kerak? O'z hayotingizdagi muommoni qanday tan olish kerak? Ijobiy omilni qanday aniqlash mumkin? Bu faqat insonni aql-idrokiga, fahm-ufarosatiga, bilimiga, shuningdek farqlash, o'xshashlik va o'ziga xosliklarni ko'ra bilish qobiliyatiga bog'liq.

Tanbeh takomillashtirish vositasidir. Hayotda biz nafaqat ommaviy axborot vositalarida, balki hamma joyda tanbeh va tanqidlarga duch kelamiz. Ta'limda, tarbiyada, ishda, oddiy muloqotda. Shunchaki oddiy hayotda u bilan kelishish qiyinroq. Tanbeh agar konstruktiv bo'lsa, takomillashtirish vositasidir va uni e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Bu taraqqiyot vositasidir va yana insonning xulq-atvori va holatlarini tuzatish vositasidir.

Bir tomondan tanbehni yaxshi qabul qiladigan, boshqa tomondan o'zlarini tanqid qila oladigan odamlarni necha marta uchratgansiz? Devalvasiya va qadrsiz hukmlarsiz, ayblovlarsiz, junbushga kelgan his-tuyg'ularni jilovlab, qichqiriqsiz, holatni dramatisasiya qilmay yoki qandaydir chuqur stereotiplarni buzmasdan bolaga xotirjamlik bilan tanbeh beradigan ota-onalar bor, bu albatta yaxshi ma'naviy holat va amaliyotni talab qiladigan aniq bir san'atdir.

Bundan tashqari, aytib o'tishga arziydigan bir holat mavjud .Tasavvur qiling, siz aytgan so'z, siz to'g'ri bergan tanbeh, kelajakda biror inson hayotini chinakam o'zgartirishi mumkin. O'ylaymanki, u sizdan bir umr minnatdor bo'ladi.

Hech bo'lmaganda xato xolislik uchun minimal javobgarlikni o'z zimmasiga olmagan kishi,hech qachon xatolarini tuzata olmaydi. Xato va kamchiliklarni tuzatish, yetilgan muommolarni yechish mumkinligini tasavvur ham qilmaydigan odamlar bor. Ular shunchaki boshqa usul bo'lishi mumkinligini bilmaydilar - "yomon sabab" va ularni ayblash hayot tarziga aylanadi va boshqalarga nisbatan doimo salbiy munosabatda bo'lishadi. Mening fikrimcha, agar siz uni o'zgacha fikrlashga o'rgatsangiz, bunday og'ir yukdan xalos qilsangiz,bunday inson katta yengillikni boshdan kechiradi va haqiqatan ham hayot uning ko'z o'ngida yangicha ko'rinishda paydo bo'ladi.

Tanbehni ikki uchi bor kaltakka o'xshatishadi,bir uchida salbiylik tanbeh berayotgan odam uchun, ikkinchi uchida ijobiylik,tanbehga uchragan odam uchun.Agar inson tanbehni to'g'ri tushunib,uni o'z foydasiga ishlatishga erisha bilsa,uning ruhiy, hattoki jismoniy rivojlanishi o'sib ketadi,chunki birovni ko'zi bilan payqalgan kamchilikni o'zidan siqib chiqarish oson kechadi.O'rinli tanbeh insonni joyida qotib qolishdan saqlaydi,unga turtki bo'ladi va olg'a intilishga undaydi.

Xullas xulosa shuki, tanbeh berish hammaga ham yarashavermaydi.Dono xalqimizda bir ajoyib maqol bor:"avval o'zinga boq so'ng nog'ora qoq".Bir shirin so'z-betob odamni oyoqqa turg'azishi mumkin, bir achchiq so'z bilan odamni ko'rpaga mixlab tashlash mumkin. Shu gaplardan kelib chiqib, o'zgalarga tanbeh berishga oshiqmaylik, o'zimizni yuzimizga aytilgan kamchiliklarni esa bosiqlik bilan qabul qilib,to'g'ri xulosa qilaylik.

Adabiyotlar:

1. Begmatov E. O'zbek nutqi madaniyati masalalari // O'zbek tili va adabiyoti. 1980, № 4.
2. Karimov N. Murojaat odobi // muloqot, 1997. № 5. – B. 57-58.
3. Inomxo'jaev S. Notiqlik san'ati asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1982.

4. Begmatov E. O‘zbek nutqi madaniyati masalalari // O‘zbek tili va adabiyoti.
1980, № 4. – B. 54-59.